

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

УДК: 347.63:364.64:37-053.6
DOI 10.25128/2415-3605.21.2.20

СВІТЛАНА КАЛАУР

<https://orcid.org/0000-0001-8099-9392>
svitlanakalaur@gmail.com
доктор педагогічних наук, професор
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль

МАРИНА ВОЛОШЕНКО

<https://orcid.org/0000-0003-0940-3829>
marussia_v@ukr.net
кандидат педагогічних наук, доцент
Державний університет «Одеська політехніка»
проспект Шевченка, 1, м. Одеса

ВПЛИВ СКЛАДУ БАТЬКІВСЬКОЇ СІМ'Ї НА СФОРМОВАНІСТЬ У ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОЇ СІМ'Ї

Встановлено, що батьківська сім'я – це перше соціальне середовище індивіда. Діти навчаються нормам життя у родині, в суспільстві та сприймають культуру через своїх батьків. Саме у сім'ї людина отримує перший сімейний досвід, засвоює правила та норми поведінки. Батьківська сім'я стає найбільш доступним зразком спостереження, а за певних умов – і наслідування. Наявність сім'ї в житті дитини, склад батьківської сім'ї та взаємини у ній впливають на особистість підлітка і формують у нього уявлення про свою майбутню родину. Як повна, так і неповна сім'я може вплинути на образ майбутньої родини підлітка, яку він буде мати намір створити. З'ясовано, що часто одинока мати посилює проблеми, пов'язані з відсутністю батька в сім'ї, формуючи тим самим негативне ставлення дитини до батька, а надалі до своєї статі – у хлопчиків і до протилежної статі – у дівчаток. Нині основні характеристики традиційної ролі чоловіків в сім'ї та їх внесок у виконання домашніх справ критикуються жінками. Це змусило науковців звернути пильну увагу на проблеми, які пов'язані з роллю чоловіка та батька. Встановлено, що у традиційній чоловічій соціальній ролі є певні аспекти, що активно насаджуються та підтримуються жінками. Найбільше ці стереотипи пов'язані із соціальною роллю «батька і матері» у сучасній родині. Проаналізовано періоди розвитку сім'ї («сім'я, яка чекає на дитину», «сім'я з немовлям», «сім'я з дитиною дошкільного віку», «сім'я школяра», «сім'я з дитиною старшого шкільного віку») та описані функції всіх членів сім'ї. Максимальна реалізація виокремленого спектра функцій забезпечить наступність на всіх стадіях розвитку сім'ї. Увага зосереджена на висвітленні поглядів науковців щодо образу сім'ї та його впливу на соціалізацію дітей.

Ключові слова: батьківська сім'я, функції та періоди розвитку сім'ї, роль батька, образ сім'ї, виховання підлітків.

SVITLANA KALAUР

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
2, Maksym Kryvonis Str., Ternopil

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Odesa Polytechnic State University
1, Shevchenko avenue, Odesa

THE IMPACT OF FAMILY COMPOSITION ON FORMATION OF ADOLESCENTS AND YOUNG PEOPLE'S FUTURE FAMILY IMAGE

Parental family is a first social individual environment, a socialization environment. Children learn life standards from their family, "community standards" from society and perceive culture through their parents. Precisely in the family a person receives first family experience, assimilates rules and norms of behavior. Parental family becomes the most approachable observation instance and as per several conditions – inheritance pattern. Presence of family in a child's life affects the personality of adolescents and forms the idea of their future family. As well as extended one, single parent family can also affect adolescent's future family image, which they intend to start. Single mothers use to make the situation worse as for the problems connected with father's absence in family life, thus forming child's negative attitude towards the father, and thereafter to their gender – for boys, and opposite sex – for girls. Presently main features of traditional male role in a family and their contribution to the implementation of household duties are criticized by women. This forced scientists to pay greater attention to problems connected with role of man and father. It is established, that in traditional men's social role there are several aspects that are being actively imposed on and supported namely by women. Mostly these stereotypes are connected with social role of "father and mother" in the modern family.

Periods of family development ("a family that is awaiting a child", "a family with a newborn baby", "a family with a pre-school child", "a schoolchild's family", "a family with a child of high school age") were analyzed, and functions of all family members were described in this research. Maximizing the selected range of functions will provide sustainability on all stages of family development. Focus is on lighting attitudes of scientists regarding the image of the family and its impact on children's socialization.

Keywords: parental family, functions and family development periods, father's role, family image, education of adolescents.

Необхідність систематичної та цілеспрямованої роботи з сім'єю обумовлена сучасними вимогами державної політики в галузі освіти та виховання дітей. Безумовним фактом є те, що клімат сім'ї впливає на моральний клімат та здоров'я всього суспільства. Сім'я має підготувати дитину до життя, стати її першим і найглибшим джерелом соціальних ідеалів, закласти основи громадянської поведінки. Одним із найскладніших запитань до соціальних педагогів, соціальних працівників і практичних психологів, на яке доволі складно дати однозначну відповідь, є запитання: «Що може зробити сім'я як один із найважливіших інститутів соціалізації?». У нашому баченні, лише давши реальну та адекватну відповідь можна намітити ефективні напрями роботи з дитиною щодо її соціалізації та розвитку.

Як доводять А. Капська, Н. Олексюк, С. Калаур, З. Фалинська [3] та І. Трубавіна [4], вплив сім'ї на розвиток дитини величезний: вона створює або руйнує особистість, здатна зміцнити чи підірвати психічне здоров'я; саме у сім'ї відбувається активне заохочування одних особистісних потягів і водночас проходить перешкодження розвитку іншим, задовольняються чи припиняються особисті потреби; структуруються можливості досягнення особистісної безпеки, відбувається процес становлення та самореалізації; окреслюються межі ідентифікації особи та розвивається образ свого «Я». На підставі свого першого досвіду життя у батьківській сім'ї дитина готується до життя, отримує свої перші соціальні ідеали, закладає основи своєї майбутньої громадянської поведінки.

Відзначимо, що соціальні, психологічні та педагогічні аспекти ролі сім'ї у процесі становлення та соціалізації особистості дитини перебували у центрі уваги І. Звереві, А. Капської, Є. Потапчука та інших науковців. Питання налагодження сімейної взаємодії та сімейного спілкування як вагомого чинника життєздатності сім'ї вивчали В. Заслуженюк, Л. Міщик, Н. Сейко, В. Семиченко та ін. Практичні аспекти соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями досліджували О. Бондарчук, С. Калаур, Н. Олексюк, Л. Романовська, І. Трубавіна та ін.

Із спектра питань, що висвітлюють соціально-психолого-педагогічну роботу із сім'ями, виокремлюємо питання стосовно формування усвідомленого батьківства. Так, педагогічну сутність батьківства розкрито у працях В. Кравця, Г. Лактіонової, а усвідомлене материнство розглядали у своїх дослідженнях М. Лазарев, І. Постолук, Г. Радчук, С. Ройз, Г. Філіпова та ін.

Як засвідчують реалії сьогодення, тема відповідального батьківства на часі актуальна і серйозна, потребує додаткового психолого-педагогічного опрацювання. Особливо це стосується такого складного та важливого питання, як залученість батьків до виховання дітей у сім'ї. У нашому баченні феномен батьківства – це особлива багатокомпонентна освіта, однак роль батьків загалом батька зокрема у вихованні та розвитку дитини дуже довго залишалася на периферії уваги науковців та освітніх організацій.

Метою статті є узагальнення впливу на сформованість у підлітків образу майбутньої сім'ї від складу їхньої батьківської сім'ї та дослідження різних проявів виховання дітей на процес становлення та соціалізації у родині.

Психолого-педагогічних досліджень «відповідального батьківства» небагато, переважно це теоретичний аналіз окремих аспектів цього складного питання. Останнім часом зростаючий інтерес до цієї проблеми виявляється у появі нових теоретичних напрацювань. Розуміння ролі батька полярно змінювалося й у різні історичні епохи, що відповідно призводило до різних проблемних ситуацій та / або тенденцій у вихованні дітей та у самих дітей. Зміна соціокультурної ситуації в суспільстві сприяла трансформації позиції батька у ній, що приносило нові, досі не вивчені, проблеми, які закономірно вимагали наукового осмислення та дедуктивного аналізу.

Насамперед відзначимо, що однією зі справді проблематичних реалій сучасного світу, в тому числі в Україні, є домінування «жіночого» виховання і у сім'ї, і в освітніх організаціях. Цей факт призводить до великої групи проблем у розвитку дітей. Перерахуємо найбільш серйозні з них: підсилений інфантилізм та самостійність; загострене почуття захищеності та вміння давати відсіч; надмірне формування вольових якостей особистості; деяка розмитість статево-рольової ідентифікації; складність процесу соціалізації та патріотичного виховання; проблемність щодо громадянськості і відчуття «приналежності до коріння».

Соціально-психологічні відмінності між статями виявляються вже з дитинства і багато в чому детерміновані особливостями виховання. Зокрема, хлопчики прагнуть незалежності, вони стверджують свою індивідуальність, намагаючись відокремитися від матері. Для дівчаток більш прийнятна взаємозалежність: вони знаходять власну індивідуальність у соціальних контактах. У дорослих відносинах гендерні відмінності стають дедалі глибшими. Ці відмінності, насамперед, проявляються у поведінці чоловіків та жінок, у їх гендерних ролях, які зумовлені культурними очікуваннями суспільства та вихованням у родині.

Гендерна роль – це набір очікуваних зразків поведінки (норм) для чоловіків та жінок. До питання, чим саме породжуються гендерні ролі, можна сказати таке: їх різноманіття в різних культурах і в різні епохи свідчить на користь того, що наші гендерні ролі формуються культурою [1, с.51]. Так, у науковій та науково-популярній літературі, присвяченій гендерним проблемам, дедалі частіше стверджується, що особистісних відмінностей між чоловіками та жінками немає. Чоловіки та жінки вивчають різні ролі, які відображають в тому числі їх різний особистісний розвиток, включаючи виразність тих чи інших соціальних потреб, нахилів, навичок, цінностей, спрямованості особистості зрештою. В останні роки традиційні уявлення про чоловічі та жіночі ролі піддаються критиці. Треба визнати, що гендерні стереотипи, які існують у суспільстві, можуть відігравати і негативну роль.

Деякі фахівці вважають, що вивчати обмеження, які накладаються традиційною чоловічою роллю, не потрібно. Ці обмеження тривіальні й звертати на них увагу означає відволікатися від основної проблеми – становища жінок. Основні характеристики традиційної чоловічої ролі в сім'ї, які зазвичай критикуються жінками (емоційна невиразність чоловіків та їх незначний внесок у виконання домашніх справ), змусили психологів звернути пильну увагу на проблеми, пов'язані із роллю чоловіка та батька. Більше того, повніше розуміючи картину психічного здоров'я та способи його регулювання, соціальні психологи стали помічати, що у традиційній чоловічій соціальній ролі є аспекти, що активно насаджуються та підтримуються саме жінками. Найбільше ці стереотипи пов'язані із соціальною роллю «батька і матері» в сучасній сім'ї як у світі, так і безпосередньо в Україні.

Практично кожен автор публікації з сімейної тематики вказує на низку проблем, пов'язаних із функціонуванням сім'ї в сучасному суспільстві: зростаюча кількість розлучень, дітей, народжених поза шлюбом та в неповних сім'ях, падіння рівня народжуваності, соціальне сирітство, поширення ранніх шлюбів тощо. Акцентування уваги на цих проблемах є дуже

важливим, однак варто не лише констатувати проблеми, а й необхідно шукати ефективні шляхи їх розв'язання та змінювати негативні тенденції. Тому зрозумілим є інтерес дослідників до такої актуальної, але маловивченої теми, як «образ сім'ї», оскільки, з одного боку, уявлення про сім'ю дають змогу простежити тенденції побудови сімейного життя в майбутньому, а з іншого – визначити фактори, які негативно та позитивно впливають на цей образ.

Щоб розв'язати ці питання, у нашому баченні, необхідно звернутися до поняття «основні функції сучасної сім'ї». Так, сім'я функціонує, як і кожна мала соціальна група, якою вона і є з точки зору соціології. У виконанні сім'єю певних функцій полягає її справжнє буття. Сфера життєдіяльності сім'ї, безпосередньо пов'язана із задоволенням певних потреб її членів, називається функцією сім'ї. Наголосимо на тому, що функцій сім'ї стільки, скільки видів потреб вона задовольняє. Цим пояснюється той факт, що в сучасній соціальній психології одночасно існують доволі багато різноманітних варіантів характеристик функцій сім'ї. Тут різні чинники відіграють помітну роль: стадія життєдіяльності сім'ї, кількість дітей, рівень добробуту сім'ї, місце проживання, характер професійної діяльності подружжя. Проте, водночас існують функції, які так чи інакше зберігаються реально або потенційно впродовж усього життєвого циклу повноцінної сім'ї. Всі ці функції не рівні за обсягом і різнохарактерні за своїм змістом. Одночасно вони становлять цілісну соціально-психологічну систему, де реалізація будь-якого її елемента тісно пов'язана з якісними параметрами інших. Серед них можна виділити важливі функції, які безпосередньо пов'язані із вихованням дітей та соціальною роллю батька.

Найважливішими є репродуктивна, виховна та матеріальна функції сім'ї [7, с.411]. Репродуктивна функція безпосередньо пов'язана з потребою людини у дітях. У зв'язку з цим необхідно сказати про «усвідомлене батьківство», коли чоловік свідомо бере активну участь у плануванні сім'ї та є ініціатором народження дитини. Так, виховна функція виявляється, по-перше, у задоволенні потреби батька передати свій життєвий досвід та знання підростаючому поколінню. Проте сенситивним для «всмоктування» чужого соціального досвіду є ранній та дошкільний вік, а прихильність та довірливі відносини, що сприяють організації спілкування в системі «батько – дитина», формуються ще в дитинстві. Але саме у цей важливий період мати частково свідомо (зрідка несвідомо) «перетягує» дитину до себе, а батька зазвичай переключає на роль «добувача», тобто спрямовує його на реалізацію матеріальної функції. Таким чином, найбільш сприятливий період для формування довірливих та дружніх стосунків і передачі соціального досвіду від батька до дітей часто втрачається.

Другий аспект виховної функції пов'язаний із поведінкою батьків як сімейної пари. Сім'я є більш складною системою відносин, ніж шлюб, оскільки вона об'єднує не тільки подружжя, а й їхніх дітей і також інших родичів та близьких їм людей. Щоб отримати цілісне уявлення про сім'ю, необхідно враховувати взаємовідносини, що складаються в ній за типом: чоловік – дружина, мати – діти, батько – діти, батьки – діти, діти – діти. Ці структурні характеристики сім'ї, маючи відносну незалежність, становлять її соціально-психологічну єдність. Отже, можуть бути різні варіанти сім'ї, але психологічно комфортною сім'єю є лише така, яка має всі типи взаємин.

У сім'ї, де вихованням дітей займаються двоє батьків, існує реальна можливість отримати повноцінну модель поведінки чоловіка та жінки. Таким чином, цілком природно, що дівчинка вчиться елементам (та системі) жіночої поведінки у матері, а хлопчик осягає науку чоловічої поведінки на прикладі батька. Саме так це і відбувається – дитина ототожнює себе з одним із батьків; але насправді цей процес набагато складніший. Психолого-педагогічно це пов'язано з тим, що в ранньому дитинстві всі діти, в тому числі хлопчики, ототожнюють себе передусім з матір'ю, отожд хлопчику спочатку необхідно відокремитися від матері і лише після цього він починає ототожнювати себе з батьком. Відбувається цей період між третім і шостим роками життя дитини, далі вона помічає подібність статевих органів, тобто анатомічну подібність між собою та батьком. У цей період хлопчик починає поступово відокремлюватися від матері та звертатися до батька. У результаті ототожнення себе з батьком до 6-річного віку дитина, як доводять науковці [5, с.274], психологічно вже стає чоловіком.

Звертаючись до формування особистості дитини у психологічно неповній сім'ї, зазначимо, що тут важливою проблемою є порушення статевої ідентичності, несформованість навичок статево-рольової поведінки. Медики та психологи відзначають, що втрата чи

несформованість почуття статі породжує глибокі зміни всієї особистості людини. У такої людини спостерігається відчутна втрата свого «Я», порушується вся система її відносин з іншими людьми. Навіть невелике відхилення від норми у контексті статевої самосвідомості загрожує негативними наслідками. Наголосимо, що у розвитку специфічних статевих якостей чоловіків та жінок величезна роль належить батькові. Помічено, що вже в перші місяці життя дитини батько (на відміну від матері) грає з хлопчиком та дівчинкою по-різному, тим самим починає формувати їхню статеву ідентичність.

На думку психологів, перші п'ять років життя відіграють визначальну роль у розвитку рис мужності у хлопчика та у встановленні в майбутньому гетеросексуальних схильностей у дівчинки. І чим довше в цей період дитині доведеться жити без активної участі батька у спілкуванні, взаємодії та вихованні, тим серйознішими можуть виявитися труднощі статевої ідентифікації (якщо інший чоловік не стане ефективною заміною). У хлопчиків, вихованих тільки матір'ю, можна спостерігати або розвиток жіночих рис характеру – таких, як словесна агресивність, перевага ігор і занять, традиційно властивих дівчаткам, або, навпаки, розвиток «компенсаторної мужності», для якої характерне поєднання «грубої» чоловічої поведінки із залежним характером. Так, маленький хлопчик стежить за своїм батьком, за його манерою поводитися, одягатися, доглядати за собою, щоб згодом наслідувати його. Якщо у цей період хлопчик більше пов'язаний з батьком, ніж із матір'ю, він інстинктивно переймає в нього манери і навички. У тому випадку, коли батько ставиться до нього не як до малюка, а як до майбутнього чоловіка, то будуть розвиватися чоловічі якості.

У розвитку дівчинки батько також відіграє важливу роль. Для неї він – чоловік номер один, його риси, особливості поведінки, нюанси взаємин з ним запам'ятовуються (іноді несвідомо) і стають зразком, своєрідним магнітом, до якого згодом будуть притягуватися (або від якого будуть відштовхуватися) всі типи і форми стосунків майбутньої жінки з чоловіками. Величезну роль у долі дівчинки відіграє насамперед загальна оцінка батьком її зовнішності – навіть у ранні роки, а особливо в підлітковому віці [6, с.15-18].

Для кожного періоду розвитку сім'ї характерні певні функції всіх членів сім'ї; увага до цих функцій та їх виконання забезпечують наступність на всіх стадіях розвитку. При цьому дуже важливо, щоб функції, характерні для кожного періоду, були повністю реалізованими. Ми розглянемо деякі з цих функцій, участь батька в успішній реалізації яких є надзвичайно вагомим.

Так, на стадіях «сім'я, яка чекає на дитину» і «сім'я з немовлям» дуже важливими для чоловіка є такі функції: підготовка до батьківства, звання до ролі батька; створення сприятливої атмосфери і для сім'ї, і для дитини; перерозподіл обов'язків у домі та в догляді за дитиною так щоб не переважувати матір своєї дитини.

На стадії «сім'я з дитиною дошкільного віку» найважливішими функціями вважаємо такі: розвиток інтересів та потреб дитини; розподіл обов'язків і відповідальності між батьками в ситуаціях, що постійно змінюються; вироблення способу життя сім'ї, формування сімейних традицій, бесіди про виховання дітей та планування сім'ї. На етапі «сім'я школяра» – це: виховання у дітей інтересу до наукових та практичних знань; підтримка захоплень дитини; співробітництво з батьками інших школярів. Ці батьківські функції оптимально реалізуються за активною участю батька, оскільки пов'язані насамперед з процесом соціалізації, включенням дитини до світу громадських правил і раціональних підходів до світу довкола. Крім того, за допомогою батьків діти можуть реалізувати такі важливі для цього етапу функції, як поступовий відхід від батьків, усвідомлення себе як особистості, котру люблять і поважають; усвідомлення значення причинно-наслідкових зв'язків та формування наукової картини світу.

Тепер звернемося до матеріальної функції сім'ї та ролі батька у її реалізації. Поділяємо точку зору науковців [2, с.75], що головний обов'язок чоловіка в сім'ї – справно приносити велику зарплатню – негативно впливає на виконання ним батьківських функцій, просто тому, що, аби відповідати цим очікуванням, чоловік повинен майже весь час присвячувати роботі. Із зростанням доходів батька його внесок у виховання дітей зазвичай скорочується. Зарубіжні автори досліджували, як роль «здобувача» впливає на використання чоловіками деяких привілеїв, що як правило надаються одруженим чоловікам, наприклад, короткострокова відпустка при народженні дитини. За їхніми словами, чоловіки рідше користуються такими

правами, якщо це спричиняє зниження доходів, що не відповідало б ролі «здобувача», і якщо є підозра, що оточуючі можуть засумніватися в їхній мужності чи відданості роботі [1; 6].

Після індустріальної революції батьки всього світу почали проводити менше часу зі своїми дітьми, оскільки більшу частину дня, а іноді й тривалий час, вони перебувають далеко від дому. Діти можуть не розуміти, що їхній батько йде на світанку і повертається на заході сонця тому, що дуже їх любить і хоче забезпечити їм високий рівень життя. За спостереженнями, підлітки мають сформоване болюче відчуття, що вони були позбавлені батьківської любові та опіки. Багато чоловіків шкодують, що були відсутні, коли їхні діти були маленькими, і ціною величезних зусиль намагаються вибудувати стосунки вже з дорослими нащадками.

Однак з віком часто проявляється криза батьківських почуттів. Важливо пам'ятати, що діти та їхні батьки повинні звикнути до дуже помітних змін у їх соціальній ролі: одні – дітей, інші – батьків. Підлітки, ще почувуючи себе дітьми і водночас розуміючи, що вони вже дорослішають, намагаються вийти із цієї кризи та приміряють різноманітні соціальні ролі, які вони змогли б відігравати у майбутньому. Найбільш важким є професійний вибір, оскільки від того, наскільки він буде правильним, залежить все подальше життя. У цей період батьки мають допомогти дітям зробити правильний вибір.

Так, батьків найчастіше турбують проблеми подальшого навчання та особистої безпеки дітей. Деякі матері не бажають відмовлятися від своєї ролі й прагнуть будь-що зберегти повний контроль над дітьми-підлітками. Нерідко саме матері, не зумівши досягти здійснення своїх планів, сподіваються, що ці плани реалізують їхні діти. І вони намагаються нав'язати їм свої уявлення про майбутню професію, чим ускладнюють вибір підлітків. Іноді такі ситуації набувають конфліктного характеру, розв'язати їх важко і батькам, і дітям. У цей період дуже важлива участь батька в обговоренні проблем, оскільки саме він зможе внести «раціональне зерно» у спільний пошук вирішення проблеми та допоможе уникнути зайвих негативних емоцій.

На етапі «сім'я з дитиною старшого шкільного віку» батько бере активну участь в реалізації таких функцій, як передача відповідальності, свободи дій дитині із її дорослішанням і розвитком самостійності; виховання дітей, що дорослішають, на гідних зразках, на власному прикладі – дорослого чоловіка, люблячого чоловіка, люблячого, але знаючого міру батька (дорослої жінки, дружини і матері). З цього підліток отримує можливість прояснити собі ролі чоловіки й жінки підготуватися до дружби з однолітком протилежної статі, шлюбу та створення сім'ї. Перехід до самостійності може бути безболісним та ефективним в тому разі, коли підлітки, юнаки та дівчата можуть розраховувати на розуміння батьків, на їх підтримку та пораду.

Ставлення до виховання в сім'ї як до справи нескладної та доступної для всіх склалося на основі минулої практики виховання, коли в умовах суворості сімейних умов, легко здійснюваного контролю, раннього залучення дитини до продуктивної праці та простих вимог до особистості вона не становила особливих труднощів. Нині виховні завдання сім'ї та суспільства ускладнилися, суттєво зросли вимоги до особистості. Перед суспільством та сім'єю постають завдання, вирішити які тільки на основі інтуїції та емпірично знайдених прийомів, без відповідної «теоретичної озброєності» батьків необхідними психологічними та педагогічними знаннями неможливо. У зв'язку з цим не можна не позначити поняття «батьківська любов». Вона не може і не повинна бути однаковою з боку матері та батька, бо виконує різні функції для дитини, що дорослішає.

Любов з боку матері має забезпечувати безумовне емоційне прийняття дитини (любов і прихильність «попри все»). Безумовне прийняття батьком передбачає диференціацію особи дитини та її поведінки. Негативна оцінка та засудження батьком конкретних вчинків і дій дитини не тягнуть за собою заперечення її емоційної значущості та зниження самоцінності її особистості для батька. Такий тип емоційного відношення найбільш сприятливий для розвитку індивідуальності дитини, оскільки забезпечує повне задоволення потреб дитини у безпеці, коханні й турботі. Батьківська любов переважно забезпечує умовне емоційне прийняття (любов, обумовлена досягненнями, чеснотами та поведінкою дитини). Тобто дитина має заслужити любов батька своїми успіхами, слухняною поведінкою, виконанням вимог. Любов виступає як благо, нагорода, яка не дається сама собою, а потребує праці та старання. Таке ставлення батька готує дитину до входження у суспільство та побудови з ним адекватних

взаємодій. Відсутність такого виду любові часто призводить до інфантилізму та невміння досягати своїх цілей.

Таким чином, емоційна сторона дитячо-батьківських відносин із батьком значною мірою визначає благополуччя психічного розвитку дитини та реалізацію виховного потенціалу батьківства як соціального інституту. Говорячи про сімейне виховання, варто пам'ятати, що це керована система взаємовідносин батьків із дітьми і провідна роль у цій системі належить батькам. Роль батька у вихованні та розвитку дітей не можна недооцінювати, адже саме вони насамперед сприяють формуванню «образу сім'ї». Як такого, точного визначення поняття «образ сім'ї» на даний момент дослідники не виробили, але ми доходимо висновку, що «образ сім'ї» – це суб'єктивна картина сім'ї, що включає самого суб'єкта та інших членів сім'ї. Багато авторів ототожнюють поняття «образ сім'ї» та «уявлення про сім'ю», враховуючи те, що результатом уявлення є образ об'єкта. Це означає, що до поняття «образ сім'ї» можна включити й уявлення суб'єкта про подружній союз та родинні зв'язки: відносини між чоловіком і дружиною, батьками та дітьми, братами та сестрами та іншими родичами, які живуть разом і ведуть спільне господарство. Категорія образу не працює поза системою інших, її необхідно розглядати разом із дією, мотивом, ставленням суб'єкта до інших людей, переживанням інформації, втіленої в образі. Отже, можна назвати три компоненти «образу сім'ї»:

- когнітивний (уявлення про сім'ю);
- емоційний (ставлення до сім'ї);
- мотиваційно-поведінковий (поведінка та мотиви, які будуються з урахуванням та ставленням до сім'ї).

Уявлення про сім'ю складаються впродовж усього життя людини, є частково запозиченими від попередніх поколінь і відображають вплив соціальної ситуації, що змінюється в суспільстві, державі, культурі. Батьківська сім'я – це перше соціальне середовище дитини, де відбувається соціалізація. Діти навчаються нормам життя у гурті – в суспільстві та сприймають культуру через своїх батьків. Саме у сім'ї людина отримує перший сімейний досвід, засвоює правила та норми поведінки. Батьківська сім'я служить найбільш доступним зразком спостереження, а за певних умов – і наслідування. Таким чином, наявність сім'ї в житті дитини та її склад і взаємини у ній впливають на особистість підлітка, зокрема формують у нього уявлення про майбутню сім'ю, яку він згодом буде будувати.

Як повна, так і неповна сім'я може вплинути на образ майбутньої сім'ї підлітка. У повних сім'ях невиконання батьками своїх функцій, помилки виховання та негармонійні відносини між дітьми та батьками, конфлікти між подружжям можуть негативно позначитися на уявленнях дитини про свою майбутню родину. Так, у неповних сім'ях основною проблемою є відсутність одного з батьків, що може спричинити порушення статевої ідентифікації. Крім того, через неможливість спостерігати подружні стосунки у дітей з неповних сімей виникають труднощі у спілкуванні з протилежною статтю, у формуванні уявлень про подружнє життя, про жіночність і мужність. Часто одинока мати посилює проблеми, пов'язані з відсутністю батька в сім'ї, формуючи негативне ставлення дитини до свого батька, а надалі до своєї статі – у хлопчиків і до протилежної статі – у дівчаток.

Отже, можна стверджувати, що образ майбутньої сім'ї у дітей, які виростили в неповних сім'ях, може бути неадекватно сформованим через помилки виховання батька-одинака. Але більшою мірою, на нашу думку, варто говорити про негативний вплив на образ майбутньої родини відсутності у житті підлітка батька. Порушення в емоційній сфері та спілкуванні з однолітками, потужний і неконтрольований статевої потенціал, відсутність турботи і любові в дитинстві та адекватних зразків для статевої ідентифікації, негативне ставлення до дитинства та батьків безпосередньо відображаються у негативних висловлюваннях про чоловіків і жінок, формують спотворені та видозмінені уявлення про власну майбутню сім'ю. Тоді перед суспільством та сім'єю постають завдання, вирішити які тільки на основі інтуїції та емпірично знайдених прийомів, без відповідної теоретико-методичної підготовки батьків й опанування психологічними та педагогічними знаннями неможливо.

Представлена інформація не висчерпує усіх аспектів проблеми вивчення впливу складу батьківської сім'ї на сформованість у молодих людей образу майбутньої родини. З огляду на те, що у статті висвітлено теоретичне і методичне підґрунтя, у наступних публікаціях зупинимося

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

на характеристиці практичних результатів щодо піднятої проблематики та представимо результати власного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендер для медій. Підручник з гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / гол. ред. М. Маєрчик. К.: Критика, 2017. 224 с. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/gender_dlya_medii_2017.pdf
2. Малина О. Г. Психологічні особливості готовності чоловіків до батьківства. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 2 (16). С. 74–78.
3. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями: навч.-метод. посібник для студ. вищ. навч. закладів / А. Й. Капська, Н. С. Олексюк, С. М. Калаур, З. З. Фалинська. Тернопіль: Астон, 2010. 304 с.
4. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посібник. К., 2003. 132 с.
5. Lukiyanova, K. A. (2016) Acknowledged attitude for fatherhood: modern tendencies. *Science and practice: Collection of scientific articles*. Thorpe Bowker. Melbourne, Australia. P. 274–277.
6. Korczak, J. (2012) Jak kochać dziecko. *Dziecko w rodzinie*. Warszawa. 176 s.
7. VandenBos, G. R. (2007). *APA dictionary of psychology*. Washington, DC: American Psychological Association. 1024 p.

REFERENCES

1. Mayerchuk, M. et al. Hender dlia mediy. Pidruchnyk z hendernoї teorii dlia zhurnalistyky ta inshykh sotsiohumanitarnykh spetsialnostey [Gender for the media. Textbook on gender theory for journalism and other socio-humanitarian specialties]. Kyiv: Krytyka, 2017. 224 p.
2. Zhupiyeva Ye. I., Zhuravleva M. V., Chernyavskaya Ya. V. Psikhologicheskaya gotovnost studentov k braku i semeynoi zhizni [Psychological readiness of students for marriage and family life]. *Mir pedagogiki i psikhologii*. 2018. № 8. P. 47–58.
3. Kapska A. Y., Oleksyuk N. S., Kalaur S. M., Falynska Z. Z. Sotsialno-pedahohichna robota z problemnymi simyami [Socio-pedagogical work with problem families]. Ternopil: Aston, 2010. 304 p.
4. Trubavina I. M. Sotsialno-pedahohichna robota z neblahopoluchnoiu simyeiu. [Socio-pedagogical work with a troubled family]. *Navchalnyy posibnyk*. Kyiv, 2003. 132 p.
5. Luk'yanova, K. A. Acknowledged attitude for fatherhood: modern tendencies. *Science and practice: Collection of scientific articles*. Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. P. 274–277.
6. Korczak, J. Jak kochać dziecko. [how to love a child] *Dziecko w rodzinie*. Warszawa, 2012. 176 s.
7. VandenBos, G. R. *APA dictionary of psychology*. Washington, DC: American Psychological Association, 2007. 1024 p.

УДК 37.015.31:316.346.2]:[316.61:316.367](477:4)
DOI 10.25128/2415-3605.21.2.21

ВОЛОДИМИР КРАВЕЦЬ

<https://orcid.org/0000-0001-7537-6545>

kravets@tnpu.edu.ua

доктор педагогічних наук, професор,
академік НАПН України
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль

СВІТЛАНА КРАВЕЦЬ

<https://orcid.org/0000-0003-4502-0921>

svitlana.kravets@gmail.com

кандидат філософських наук, доцент
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль